

Ignacij Voje

KAJŽARSTVO V LOGAŠKEM GOSPOSTVU

Nastanek kajžarstva in s tem v zvezi njegovi problemi so se v slovenski historiografiji le v manjši meri proučavali in se jim šele v zadnjem času posveča večja pozornost. Največ se je s temi problemi ukvarjal Pavle Blaznik v svojih delih »Kolonizacija Selške doline« in »Kolonizacija Poljanske doline«. Potrebno bi bilo sistematično obdelati za vse slovensko ozemlje nastanek kajžarstva, kar bi bilo za proučevanje razvoja strukture vaškega prebivalstva silno važno.

Pri obdelavi kajžarstva v logaškem gospostvu sem uporabljal sledeče vire: tri urbarje vicedomskega urada za deželnoknežjo posest na Kranjskem iz let 1496, 1515 in 1527,¹ kjer se omenja poleg druge deželnoknežje posesti tudi logaško gospostvo, in to v istem obsegu kot v četrtem uporabljenem urbarju za logaško gospostvo iz leta 1718.² Kot pripomoček sta mi služila, predvsem za lokalizacijo krajev, terezijanski kataster iz leta 1750³ in franciscejski kataster iz leta 1825.

Na podlagi zgoraj navedenih virov bom skušal prispevati nekaj doneskov k topografiji tega, doslej še neobdelanega ozemlja, predvsem pa dodati nov drobec k proučevanju nastanka in razvoja kajžarstva na Slovenskem.

Ozemlje logaškega gospostva se je konec 15. stoletja nahajalo v sklopu deželnoknežje posesti na Kranjskem, ki je bila takrat še zelo obsežna. V naslednjih stoletjih se je ta posest vedno bolj krčila. V začetku 17. stoletja logaškega gospostva že ne najdemo več v posesti deželnega kneza.⁴ Leta 1716 pa je logaško gospostvo postalo last plemiške rodbine Cobenzl. Ob tej priliki je bil 21. januarja 1718 napisan na podlagi starejših urbarjev nov urbar.⁵

¹ Vicedomski akti, fasc. I, 54 a, v ODAS-u, Ljubljana. Urbar iz leta 1515 ni ohranjen v celoti. Manjkata županiji Zažar in »Clenburg«, dočim je od županije Schulter ohranjen samo manjši del.

² Urbar iz leta 1718 za logaško gospostvo se nahaja v rokopisni zbirki ODAS-a.

³ Bekantnuss Tabellen Inner Krain N° 121, in Rektificirani dominikalni akti N° 73, 81 in 121 — vse v ODAS-u.

⁴ V vicedomskem urbarju 1636 se županije logaškega gospostva ne omenjajo več. — Urbar se nahaja v ODAS-u v rokopisni zbirki.

⁵ Urbarju iz leta 1718 je dodan popis, kdo je prevzel logaško gospostvo ter kdaj in kako je bil urbar napisan.

Logaško gospodstvo je bilo razdeljeno na več županij, ki se navajajo v urbarju v nekem stalnem zaporedju. Sicer se ta vrstni red v posameznih urbarjih nekoliko menja, ostane pa bistveno le isti. Obdržal bom vrstni red županij, kot ga najdemo v urbarju leta 1496; tu se namreč uporabljajo starejši nazivi za posamezne županije in kraje kakor v drugih mlajših urbarjih. Podal bom lokalizacijo posameznih županij in krajev, kolikor mi je to moglo uspeti pri uporabi arhivalnega gradiva. Lokalizacija nekaterih županij in naselij ni problematična, pri drugih pa je lokalizacija bolj zapletena in nam urbarji sami ne dajo zadovoljive rešitve. Poseči moramo po drugih pripomočkih kakor so: navajanje županij v istem zaporedju, enako število hub, osebna imena kmetov, ledinska imena pri posameznih parcelah, katastrske mape. Logaško gospodstvo je obsegalo sledeče županije:

Supp S a s e r — Žazar.

Supp Sch u l t e r. — V vseh treh vicedomskih urbarjih sta tej županiji pripadala zaselka Pernthall in Newstrassen. Urbar 1527 pa najde za nemško ime Pernthall tudi slovenski izraz Namedweinberde. Torej je v županijo Schalter prištevati zaselek Medvedje Brdo in Ceste, odnosno V Cestah.⁶ V urbarju 1718 se ponekod poleg hub omenja tudi ime tistega zaselka, kjer ta huba leži. Na podlagi tega lahko ugotovimo, da sta spadala pod županijo Schalter zaselka Mizendol in Planina. Še več pa nam povedo rektificirani dominikalni akti,⁷ ki prištevajo k županiji Schalter kraje Godovič. Zaplano in Jelovce. »Schalter Supp oder Grosse Supp«, kot je zapisano v urbarju 1718, nam pove, da omenjena županija obsega zelo velik teritorij, ne predstavlja pa nekega določenega kraja. Geografska karta nam pokaže, da se je to razsežno in hribovito področje raztezalo od Zaplane do Godoviča v zelo širokem pasu.

Supp C l e n b u r g (K l e i n b e r g).⁸ — Mnenja sem, da gre tudi tu za nek večji kompleks, ki je dobil skupen naziv za območje, kjer so bili raztreseni zaselki in samotne kmetije. Ugotovil sem s pomočjo terezijanskega in franciscejskega katastra, da županija »Clenburg — Kleinberg« ne predstavlja nič drugega kot vas Rovte s širokim hribovitim področjem, posejanim z manjšimi zaselki, predvsem pa s samotnimi kmetijami. Teritorij županije »Clenburg« je mejno področje logaškega gospodstva, ki meji na hlevnovrško županijo loškega gospodstva. V potrditev te ugotovitve nam služita sledeči ledinski imeni: neka gozdna parcela ima ledinsko ime »per Loškem konfine«, neka druga parcela pa leži »pod Hlevnim verhom«.⁹ Pri proučevanju

⁶ Omenjena zaselka najdemo na avstrijski geografski karti 1 : 75.000 — Adelsberg.

⁷ Rektificirani dominikalni akti za Postojnsko kresijo — logaško gospodstvo št. 121 — v ODAS-u. V prilogi je opis, kateri kraji spadata pod posamezno županijo.

⁸ V vicedomskih urbarjih najdemo naziv županije kot »Clenburg«, v urbarju iz leta 1718 pa kot »Kleinberg«.

⁹ Bekanntnuss Tabellen — Inner Krain, N° 121.

lokalizacije sem prišel še do sledečih ugotovitev. K vrhniški podružnici sv. Mihaela v Rovtah sta pripadala dva kajžarja (Kirchen Kayschler genante), Johan Widmayr in Jacob Widmayr.¹⁰ Podružnica sv. Mihaela v Rovtah pa je spadala v »Supp Kleinberg«.¹¹ Tu si lahko pomagamo tudi z urbarjem iz leta 1718, kjer se na koncu županije »Kleinberg« pod naslovom Vogteyer tudi omenjata Hansche Widmayer der Ältere in Hansche Widmayer der Jüngere. Zgornje ugotovitve lahko podkrepimo še s primerjavo osebnih in ledinskih imen med Bekantnuss Tabellen za županijo »Kleinberg« (N° 121), urbarjem 1718 in katastrsko mapo ter protokoli franciscejskega katastra za katastrsko občino Rovte. V Bekantnuss Tabellah in katastrski mapi sem ugotovil sledeča ledinska imena, ki so si enaka: Verhe — Verh,¹² Na Pustotah — Postotash, Smrekovez — Na Smrekovci, Na Gredische ali samo Gredische — Na Gradischi, Vouze hrib — Vuchie Jame, kmet Krischey¹³ — per Krischey, Kogouschekh — pri Kogoushek, Treuen — pri Treuen, Slabe — Slabetove njive, Kogouschek — Kogovschkov hrib. Tudi če primerjamo osebna imena med protokoli k francisc. katastrskim mapam — Rovte in urbarjem 1718 ter Bekantnuss Tabellami, najdemo povsod Moderriane, Kryscheye, Slabete, Istenitsche, Kogouschke, Treune. Po zgoraj navedenih ugotovitvah predstavlja »Supp Clenburg — Kleinberg« široko območje Rovt, ki obsega ozemlje med županijo Schulter in loško hlevnovrško županijo.

Supp Kathederlitz — Hotedržica. V to županijo je bila vključena še vas Rawnikh — Ravnik, ki se pa v urbarju 1718 ne omenja posebej.

Supp In der Obern Lohatsch — Gorenji Logatec. V urbarju 1496 se imenuje kot Oberndorf, v ostalih urbarjih pa in der Obern Lohatsch. Na podlagi primerjav imen posestnikov in števila hub lahko ugotovimo, da sta Gorenji Logatec in Gorenja vas spadala pod eno županijo. Županija pa je dobila naziv po enem ali pa po drugem kraju.

Supp Preskawas (Breskawas) — točnejša lokalizacija na podlagi imena je nekoliko otežkočena, ker se omenja samo v treh vice-domskih urbarjih, dočim v urbarju iz leta 1718 te županije ne najdemo več. Pač pa v tem urbarju opazimo, da se Dolenji Logatec poveča za prav toliko hub, kolikor jih je štela županija Preskawas. Smatram, da bi to bila Blekova vas (Fleckdorf), ki se pozneje vedno omenja v zvezi z Dolenjim Logatcem.¹⁴

¹⁰ Rektif. dominikalni akti — Postojnska kresija, fasc. 81.

¹¹ Rektif. dominikalni akti — Postojnska kresija, fasc. 73, priloga k št. 4, v kateri se navajajo podružnice župnije na Vrhnikih »Filial Kirchen S. Michaelis in Gereuth, Kleinberger Supp«.

¹² Prvo ime se nahaja v Bekant. Tab., drugo pa v katastrski mapi.

¹³ Imena posestnikov hub, ki se omenjajo i v urbarju 1718 i v Bekantnuss Tabellah, N° 121.

¹⁴ Rektificirani dominikalni akti N° 121 — priloga iz 15. julija 1752, kjer se naštevajo županije s pripadajočimi vasm.

Supp Unter Lohatsch — Dolenji Logatec. Le v urbarju 1496 se imenuje »suppan Vrabiz«. V županiji najdemo župana z imenom Laure Vrbitz in se je verjetno županija imenovala po njem. Primerjava osebnih imen in števila hub pa nas uveri, da je to pravzaprav Dolenji Logatec.

Supp Oberlaybach — Stara Vrhnika. V urbarju 1718 ima označbo »Supp Alt Ober Laybach«; število hub se popolnoma ujema.

Supp Niderdorf — Vrhnika. Ta županija je v vseh treh vicedomskih urbarjih uvrščena za županijo »Oberlaybach«. Da ta županija leži v neposredni bližini Stare Vrhlike, nam dokazuje podatek iz urbarja 1496, da Petter Kwbler služi od travnika, ki leži »an der Tewnic«. Tojnica se pa pri Vrhniki izliva v Ljubljano. Ker v urbarju iz leta 1718 županije »Niderdorf« ne najdemo, pač pa se tam omenja »Supp Neu ober Laybach«, in ker se tudi število hub precej ujema ($5\frac{1}{4} : 7\frac{3}{4}$), lahko Niderdorf smatramo za Vrhniko, ki se je v razliko od višje ležeče Stare Vrhlike imenovala Dolenja vas.

Urbar iz leta 1718 obsega še tri županije, ki jih v vicedomskih urbarjih ne najdemo.

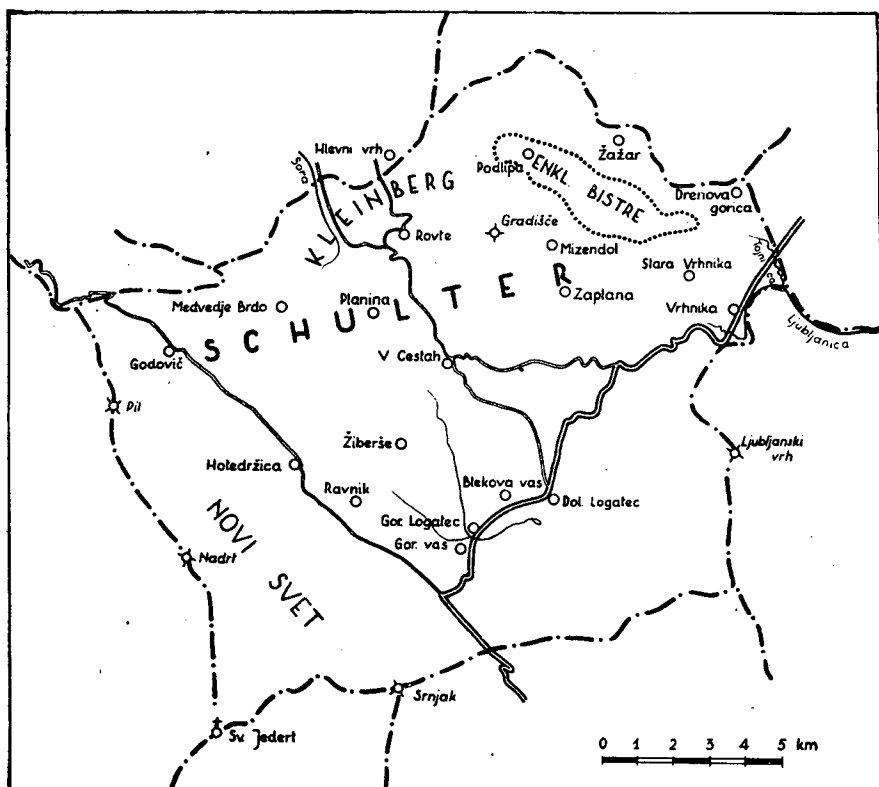
Supp Sibersche — Žiberše. Da so to Hotenjske Žiberše, je razvidno iz tega, ker se Žiberše navajajo takoj za županijo Hotedržico. Da Žiberše ne ležijo daleč od Hotedržice, dokazuje tudi to, da Mathia Khamenschekh, ki ima v županiji Žiberše pol hube, »weiter dient von $\frac{1}{4}$ hieben in Hotederschizer Supp«.

Supp Sellessnigh — Drenova gorica.¹⁵

Neue Welt — Novi Svet.

Županije, ki se omenjajo v vseh urbarjih, so področja starejše kolonizacije, dočim pa smatram, da županiji Žiberše in Drenova gorica ter Novi Svet predstavljata področja mlajše kolonizacije. V tem primeru štejem obdobje starejše kolonizacije do 16. stoletja, mlajše pa od 16. stoletja dalje. Tej ugotovitvi bi ustrezala posestna struktura posameznih županij. Pri županiyah starejše kolonizacije ostane skupno število hub precej konstantno ter opazimo le malenkostne razlike v pozitivnem ali negativnem smislu. V urbarju 1496 naletimo tudi na puste kmetije (öd), ki jih pa ni veliko (več pustih kmetij naletimo samo v županiyah Schulter in »Clenburg«). Ta opustelost pa je morala biti samo začasna, ker ostane skupno število hub v poznejših urbarjih isto. Opazimo pa, da se hube zelo drobijo, in to celo do $\frac{1}{8}$ hube. Temu drobljenju lahko sledimo že od urbarja 1496 dalje. Geografska karta nam pokaže, da je logaško gospodstvo gričevnat z gozdom porasel kraški svet, ki ni bil ugoden za povečanje števila hub v županiyah starejše kolonizacije, pač pa je novo kultivirani svet delo kajzarjev. Pri županiyah, ki jim lahko sledimo šele od 1718 naprej, pa je iz posestne strukture razvidno, da gre za področje mlajše kolonizacije. Županija Žiberše bi nastala konec 16. in v začetku 17. stoletja, in sicer v hribovitem svetu med županiyah Schulter, Hotedržico in Gorenjim

¹⁵ Rektificirani dominikalni akti No 121 navajajo tudi slovenski naziv županije.

Logaško gospodstvo s kraji, ki so omenjeni v urbarjih. (Meja je vzeta iz »Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer«, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften in Wien, I. Abteilung: Die Landgerichtskarte Bl. 31 — Laibach, in Bl. 35 — Adelsberg.) — Risal Marjan Voje, študent tehnike

Logatcem. Županija obsega sicer $11\frac{3}{4}$ hub, ki pa so v veliki večini le četrtinske. Žiberše so še danes raztresena hribovska vas.¹⁶ Pogojev za nastanek kajžarstva ni bilo. Mnogo bolj jasno pa se da ugotoviti pri »Supp Sellessnigh« in »Neue Weldt«, da sta to področji novejši kolonizacije. »Supp Sellessnigh« predstavlja docela kajžarsko naselbino. Omenja se 32 kajžarjev. Ponekod so »kajžarske vasi« nastale čisto na novo, na manj ugodnem, mokrotnem, bolj odmaknjenem zemljišču.¹⁷ Novi Svet pa nima toliko značaja kajžarske naselbine, temveč je to področje novo nastajajočih rovtov. Od 23 posestnikov je sicer pri osmih omenjeno, da posedujejo »Käuschen«, je pa iz dajatev razvidno, da plačujejo prav toliko kot ostali, ki imajo rovt. Dajatev,

¹⁶ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 401.

¹⁷ S. Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Ljubljana 1950, str. 33.

ki se plačuje od rovtov in od kajž v Novem Svetu, je namreč višja od dajatve za kajžo v drugih županijah in nižja od dajatve za $\frac{1}{4}$ hubo. Plačujejo samo »steuer« v višini 1 gl 50 kr, razen nekaterih, ki plačujejo »steuer« 45 kr. Kdaj je rovt posestnik pridobil, ali kdaj si je postavil kajžo, nam pove letnica ali pa oznaka »neuen Gereüth« ali »ein neü aufgerichten Heüsel«.¹⁸ Na tem področju mlajše kolonizacije urbar ne omenja nobenih hub, niti ne pozna pravih »Untersassov«. Posestna struktura je rovtarska, ki se pa stalno povečuje.

Kajžarstvo se je začelo širiti na Slovenskem v 15. stoletju,¹⁹ to je v razdobju, ko je v prehodu iz tako imenovanega srednjega v novi vek prišlo v zemljiškem in kmečkem gospodarstvu do krize ter se je našemu kmetu v gospodarskem in socialnem oziru obrnilo na slabše.²⁰ V tem času pride na vasi do izenačenja stanovskega prava; kmetski prebivalci se ločijo le še po gospodarski moči in pravicah,²¹ izoblikuje se enoten podložniški stan. Zaradi novih gospodarskih možnosti kot so promet, udejstvovanje v obrti, fužinarstvo in podobno, se pojavi na vasi nov socialni sloj — kajžarji, ki jih lahko štejemo med najnižji socialni sloj na vasi.

V navedenih urbarjih najdemo kajžarje vedno le pod skupnim imenom »Untersass«. Navedeni pa niso po posameznih naselbinah, temveč le skupno na koncu vsake županije. Ugotovimo pa lahko tri vrste kajžarjev: največ je onih, ki so »Untersassi« in tudi plačujejo od »Untersassa«, so pa tudi »Untersassi«, ki služijo od Hofstatta, ali oni, ki imajo »Haysel« odnosno »Käyschen«. Kakšna bi bila razlika med temi tremi vrstami, bom skušal ugotoviti v drugi zvezi.

»Untersassi« ali kajžarji se v zelo močnem številu pojavijo v logaškem gospodstvu že konec 15. stoletja. Njihov postanek lahko postavimo vsaj nekako v sredo 15. stoletja. Pogoji za nastanek so morali biti zelo ugodni, ker lahko ugotovimo, da se je kajžarstvo zelo močno razvijalo, doseglo pa je svoj višek v 18. stoletju. Ni pa bilo kajžarstvo v vsem logaškem gospodstvu enakomerno razvito. So županije, kjer kajžarstvo stalno narašča, ponekod lahko ugotovimo, da propade, ali se pa sploh ne pojavi.

Razvoj kajžarstva po posameznih županijah in razmerje do števila hub naj predoči priložena tabela; v tej tabeli prištevam k hubam celo, tričetrtinsko, polovično, četrtinsko in osminsko hubo ter skušam dobiti razmerje med blokom gruntarjev na eni in blokom kajžarjev na drugi strani.

¹⁸ Primer: Micha Petroutschitsch dient von einem Neuen in 1700-ten Jahr aufgerichten Heüsel... — ali: Marco Poscheneu dient zu Steuer von einem Neuen Gereüth so in 1685 einkhomben...

¹⁹ M. K o s, Srednjeveški urbarji za Slovenijo — Urbarji salzburške nadškofije, Ljubljana 1939, str. 48.

²⁰ B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944, str. 30.

²¹ Ibid., str. 25.

Županija	1496		1515		1527		1718	
	huba	kajža	h.	k.	h.	k.	h.	k.
Žažar	6 ¹ / ₂ (1) ²²	0	23		6 ⁷ / ₈	2	7	2
Schulter	40 ³ / ₈ (1 ⁵ / ₈)	7			44	0	44 ¹ / ₈	17 + 5 ²³
Rovte	12 ³ / ₈ (3 ¹ / ₄)	0			11 ¹ / ₄	3	12 ¹ / ₈	2
Hotedržica	14 ¹ / ₂ (1 ¹ / ₂)	1	14 ¹ / ₂	2	14 ¹ / ₂	1	14	11 (1) + 1
Gor. Logatec	15	8	15	8	15	7	13	27 + 6
Preskawas	10 (1)	0	9 ¹ / ₂	0	8 ¹ / ₂	0		
Dol. Logatec	17 ³ / ₄	20 (1)	17 ³ / ₄	18	16 ³ / ₄	18	26	49 + 5
Stara Vrhnika	9 ³ / ₈	14	9 ³ / ₄	18	9 ¹ / ₄	18	9 ¹ / ₂	23 + 1
Vrhnika	5 ¹ / ₂	17	5	24	5 ¹ / ₄	27	7 ³ / ₄ (1 ¹ / ₄)	112 + 3
Drenova gorica								32
Žiberše							11 ³ / ₄	
Novi Svet							15	8 ²⁵

Z vidika nastanka in razvoja kajžarstva lahko ugotovimo v logaškem gospodstvu tri različna področja:

1. Prvo področje zajame tiste županijske, kjer se pojavi močna kajžarska naselbina že konec 15. stoletja. V nekaterih županijskih lahko sledimo stalnemu porastu kajžarjev od urbarja do urbarja, ponekod pa ostane število konstantno in se močno poveča šele v 18. stoletju. V nekaterih od teh županijskih število kajžarjev močno preseže število hub. Sem lahko prištevamo sledeče županijske: Vrhnika, Stara Vrhnika, Gor. Logatec in Dolenji Logatec.

2. V to področje bi uvrstili one županijske, kjer so kajžarji ali rovtarji edini posestniki. To sta županija »Sellessnigkh« in Novi Svet.

3. V tretjo skupino pa lahko prištevamo županijske, kjer so bili pogoji za nastanek in razvoj kajžarstva zelo slabi ali jih pa sploh ni bilo. V nekaterih od teh županijskih se kajžarji v nekoliko večjem številu pojavijo šele v 18. stoletju. Medtem, ko županiji Žažar in Rovte ne predstavljata ugodne lege za razvoj kajžarstva niti v 18. stoletju, pa se v županijskih Hotedržica in Schulter šele tedaj pojavijo kajžarji v večjem številu. V županiji Schulter najdemo v urbarju 1496 omenjenih sicer sedem kajžarjev, toda v urbarju iz leta 1527 najdemo opazko: »Untersass ist kainer mer.« Urbar torej samo beleži propad kajžarjev, ne pove pa nam o vzrokih njihovega propada. Ta propad pa je moral biti samo začasen, ker najdemo leta 1718 17 + 5 kajžarjev. Seveda pa je to število z ozirom na razsežno županijo in v razmerju z velikim številom hub še vedno nizko.

Kje je torej iskati vzroke, da se na eni strani pojavi kajžarstvo v logaškem gospodstvu tako zgodaj in v tako velikem številu, na drugi strani pa zakaj se pojavi samo v območju nekaterih županijskih, druge

²² Številka v oklepaju pomeni, koliko hub je od spredaj menjenega števila pustih (öd).

²³ Urbar iz leta 1515 ni popoln. Manjkata župniji Žažar in Rovte, dočim je ohranjen samo del županijske Schulter.

²⁴ Druga številka pomeni kajžo, ki se nahaja na zemljišču hube.

²⁵ Novi Svet ima 23 posestnikov; 15 jih ima značaj rovt, pri osmih se pa omenja, da imajo »Häysel«.

pa takega razvoja ni. Županije, ki so našete v prvi skupini, ležijo ob zelo važni srednjeveški cesti, ki je vezala ljubljansko kotlino s Trstom.²⁶ Županije Gorenji in Dolenji Logatec, »Preskawas«, Stara Vrhnika ter Vrhnika dajejo posebno dajatev za tovorjenje vina iz Trsta do Vrhlike, od tu pa prevzamejo tovor »Schiffmani«.²⁷ Velik promet, predvsem tovarništvo, ki se je vršilo po cesti, ob kateri so ležale omenjene županije, je bilo glavni vzrok velikega pojava kajžarstva. V manjši meri so pri porastu kajžarstva prispevale propadle ali razdrobljene hube. Pri Gorenjem Logatcu pade število hub v 18. stoletju od 15 na 13 hub, število kajžarjev pa poskoči od 7 na 27 + 6.

Da je pa mlajša kolonizacija dala tudi močan delež pri porastu števila kajžarjev, smo videli v županijah, ki sem jih naštel v drugi skupini.

Kako pa naj si razlagamo, da se v županijah, ki sem jih omenil v tretji skupini, kajžarstvo slabo ali pa skoraj nič ne razvije. To so kraji, ki so še danes precēj odmaknjeni od večjih prometnih poti in predstavljajo raztresene zaselke in samotne kmetije. Na tem področju tudi ne najdemo cerkvenega središča ali fužin, kar bi pripomoglo k večjemu porastu kajžarjev. Kolikor se pa v nekaterih županijah pojavijo kajžarji v večjem številu šele v 18. stoletju, je verjetno vzrok temu razdelitev skupnih gozdov in pašnikov, ki so jih bili deležni do neke mere tudi kajžarji.²⁸ Mnenja pa sem, da se je verjetno precej odvišnega prebivalstva s tega področja, ki na borni kraški zemlji ni našlo pogojev za gospodarsko osamosvojitve, podalo raje v bližnjo Idrijo. V idrijskem rudniku pa so dobili zaposlitev kot rudarji. Seveda bi nam zanesljiv odgovor na to dal študij osebnih imen, in sicer v kakšni meri se osebna imena, ki jih nahajamo v logaškem gospostvu, najdejo tudi med idrijskimi rudarji.

Kako velika je morala biti kajžarska posest, nam urbarji direktno ne povedo. Kajžarji so našeti samo po imenih. Posest je morala biti zelo majhna, ker se kajžarji v virih imenujejo oni prebivalci podeželja, ki so naseljeni na svetu, ki je last soseske.²⁹ V vicedomskem urbarju iz leta 1527 v županiji Stara Vrhnika pa najdemo med »Untersassie« take, ki plačujejo od »hofstatta«. Med 18 kajžami se omenjajo 4 hofstatti.³⁰ Kaj bi v tem primeru predstavljali ti hofstatti, nam urbar ne pove. A. Dopsch ugotavlja hofstatte že v 13. stoletju, ki se pojavijo na podeželju in plačujejo samo v denarju ter dožene, da hofstatt odgovarja $\frac{1}{4}$ hube.³¹ Ta ugotovitev bi za omenjeni vicedomski urbar iz 15. stoletja ne držala, ker bi se drugače hofstatt v urbarju prišteval med hube. Sicer nam prav vicedomski urbarji naštevajo celo vrsto hofstattov v mestu Ljubljani in Kranju, kateri predstavljajo neko določeno posest

²⁶ A. Melik, Slovenija I/2, Ljubljana 1935, str. 503.

²⁷ Dajatev za tovorjenje vina je navedena v urbarju 1527.

²⁸ P. Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, Ljubljana 1938, str. 57.

²⁹ M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935, stran 223.

³⁰ Hofstatti: »Des Jerne Wolff wittib dient von 1 hofstatt«, »Jerne Prewaltschnikh dient von 1 hf.«, dalje še Petter Desella in Simon Fidler.

³¹ A. Dopsch, Die landesfürst. Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, Wien und Leipzig 1910, str. LXVIII.

v mestu.³² Hofstatt bi v urbarju 1527 predstavljal posest, ki ni daleč od kajže, saj se omenja med ostalimi »Untersassi«. Ugotovimo tudi lahko, da se Petter Desella, ki ima v letu 1527 hofstatt, omenja tudi v urbarju, iz leta 1515, kjer pa ni omenjeno, da bi služil od hofstatt. Tudi dajatev za hofstatt je enaka kot ona za »Untersass«. Naj na tem mestu navedem še neko sodobno listino, kjer se tudi hofstatt istoveti s kajžo. Je to kupna pogodba izdana v St. Martinu pri Kranju 17. novembra 1674, kjer »Gregor Schörawnigkh Sübmacher zu Straschiss« prodaja svojo kajžo ali hofstatt skupaj s pripadajočim vrtom in drugimi pritliklinami Matjažu Schülerju. (»... in Dorf Straschiss liegend und undter die filial Khürchen St. Bartolmey daselbst gehörig: hofstatt oder khaischen daselbst...«)³³ Mnenja sem, da bi hofstatt pomenil slično kot hiša (domus, sedimen domi, sedimen), ki ni po svojem bistvu daleč od kajž, če se omenja v vaseh.³⁴ Mnogo več kot vicedomski urbarji nam glede kajžarske posesti pove urbar iz leta 1718. Velikost kajžarske posesti ni ostala vedno ista, pač pa se je večala. Kajžarji so večali svoje zemljišče z dokupovanjem, na rovtarski način ali kako drugače. Poleg »Untersassa« se pri mnogih kajžarjih naštevajo parcele, s katerimi je povečaval svojo borno kajžarsko posest. Na več mestih je označena tudi letnica, kdaj je bila parcela na kajžarja pripisana, kupljena ali kako drugače pridobljena. Velikokrat se tudi omenja ledinsko ime, kjer parcela leži. V kajžarski posesti, ki jo je kajžar postopoma priključeval svoji kajži, katera je ležala na gmajni, prevladujejo rovti, vrtovi in travniki. Njive se omenjajo v manjši meri. Število parcel, s katerimi je kajžar povečeval svojo posest, je bila zelo različna. Eni so imeli samo kakšen vrt ali travnik, drugi pa celo vrsto rovtov, travnikov, vrtov in njiv. Iz nekega podatka je razvidno, da so se, seveda v manjši meri, še v 18. stoletju posluževali kajžarji tudi krčenja s požiganjem za širjenje svoje posesti.³⁵ Kajžarska posest ni mogla biti združena v enem kosu okrog kajže. Samo enkrat naletimo v županiji Schulten pri Pettru Waidtu, da si je 1677. leta pridobil »einem garten neben seinem untersass«. Kajžarji, katerih jedro posesti je ležalo na gmajni, so to posest le v manjši meri širili z novimi parcelami na račun gmajne, posebno če se je število kajžarjev večalo. Zato takih parcel, s katerimi je kajžar povečal svojo posest in ki so nastale »in der gemain«, ne najdemo veliko. Iz ledinskih imen je razvidno, da je bila kajžarska posest zelo razbita.³⁶ Celó v sosednji županiji je lahko

³² J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 37.

³³ Khaufbrief, St. Martin pri Kranju, v ODAS-u, brez registr.

³⁴ M. Kos, Urbarji za Slovensko Primorje, Ljubljana 1946, str. 25.

³⁵ Urbar iz leta 1718, županija Stara Vrhnika: »Martin Remez... mehr seindt Ihme zu dem zugezünten garten oder gereüth an 1705 zugeschrieben worden.«

³⁶ Kako velika je bila kajžarska posest in kje so posamezne parcele ležale, lahko vidimo iz sledečega primera: kajžar Stephan Turkh iz županije Dolenji Logatec »... weiter dient von nachfolgenden wissmätlen und garten so in Anno 1711-ten einkhomben, als von einem garten Sa Loka — Mehr von einem garten Sa Vado — Item von einem garten Sa Maklencam — Ferrer von 1 garten U Planim Dollo — Mehr von einem wissen v Lomo — Weiter

imel kakšen rovt.³⁷ Nekatere kajžarske parcele ležijo tudi med hubami.³⁸

Kajžar je mogel imeti ne samo eno kajžo, temveč tudi več. To zasledimo že v vicedomskih urbarjih. Po več kajž imajo nekateri kajžarji v urbarju 1527. Medtem ko imajo v županiji Stara Vrhnika izmed 18 kajž samo štirje »Untersassi« po dve kajži, pa imajo leta 1527 prav tako izmed 18 kajž trije po dve kajži. Achaz Schelesnikh pa poleg svoje še 4 kajže. Tudi v urbarju 1718 plačujejo nekateri od dveh kajž, kot n. pr. Paull Zempire v županiji Dolenji Logatec »dient von 2 Untersass« ali pa kot Jury Istenitsch v županiji Stara Vrhnika »dient von 1 Untersass... item dient von einer Käyschen«. V urbarju 1718 pa najdemo tudi $\frac{1}{2}$ »Untersasse«; da gre v resnici za polovico manjšo posest, je razvidno tudi iz dajatve. Če se omenja »Untersass«, potem bi z ozirom na to, da se v virih omenja tudi $\frac{1}{2}$ Untersass«, bila to kajžarska posest, ki poleg koče obsega še nek določen kos zemljišča; bila bi lahko cela, dvojna ali pa samo polovična. Seveda bi potem »Käyschen« predstavljala samo kočo brez zemlje.

Med »Untersassi« pa lahko najdemo tudi posestnike hub in to že v vicedomskih urbarjih. To lahko ugotovimo na podlagi primerjav osebnih imen. Janes Sekyra iz županije Dolenji Logatec ima 1496 $\frac{1}{2}$ hube, poleg tega se omenja še med kajžarji. Ali v županiji Vrhnika imata Machor Schuester $\frac{1}{4}$ in Jury Schuriza $\frac{1}{4}$ hube, najdemo pa tudi njuni imeni med »Untersassi«. Podobne primere najdemo tudi v drugih županijah. Ta kajža se je kot vse druge nahajala na posesti gmajne. Čeprav se pri nekaterih kajžah omenja ime posestnika hube, ni verjetno, da bi se s kajžo ukvarjal sam, ker za to ne bi imel gospodarske osnove, pač pa je imel gruntar v tej kajži nastanjenega svojega dni-narja ali tovarnika. Seveda se je lahko v kajži naselil tudi kakšen član rodbine, če se je ta preveč razširila. V županiji Dolenji Logatec ima leta 1496 kajžo »der alt Seuer«, verjetno oče Severjev, ki jih najdemo med posestniki hub. Zaradi starosti je verjetno prepustil svojo posest sinu, sam pa se je umaknil v kajžo.

Niso pa bile kajže vedno le na skupni posesti »gmajne«, temveč je lahko tudi posestnik hube postavil na svoji zemlji kajžo, za katero pa je moral plačevati prav toliko kot »Untersassi«. Običajno najdemo, da ima gruntar v sklopu svojega posestva enega kajžarja, včasih pa naletimo na dva ali celo tri kajžarje. Hansche Jurina v županiji Gorenji Logatec (urbar 1718) ima tri kajžarje, seveda pa njegova posest obsega dve hubi. Ali pa Jury Jelouschekh v županiji Vrhnika (urbar 1718) ima poleg ene hube še dva kajžarja. Naj navedemo primer iz županije Gorenji Logatec (urbar 1718), kjer Jury Gostitscha služi od ene hube »weiter dient von des Michael Reuitsch untersass«. Kajžar,

von ein Wissflökh daselbst — Item von einer Wissen Pod Sonznem hribam — Ferrer von einem Wissmäthl V Stermeze — Weiter von 1 Wissmäthl v Meuem Kounike — Dan von 1 Gärtl Vdreslouze.« (Urbar 1718.)

³⁷ Andre Skherb de Jüngere ima poleg 2 rovtov v županiji Vrhnika »dan von des Andre Shurza gereuth in Alt ober Laybach«. (Urbar 1718.)

³⁸ Hansche Shuriza v županiji Vrhnika služi »zugleich von einem agkher Planinza genant, so zu des Meuez ein viertl hueben gehörig«. (Urbar 1718.)

ki se omenja na posestvu hube, je verjetno služil pri gruntarju za dninarja, zato pa si je za svoje prebivanje lahko postavil kajžo. Razlikujemo torej lahko kajžarje na srenjskem zemljišču ter kajžarje na hubah.

Za svojo posest je moral kajžar plačevati neko določeno dajatev. Te dajatve so bile prvotno zelo majhne. Kajžar je plačeval soseski dogovorjeno vsoto za uporabo, gosposki, kateri je pripadal, ki se imenuje v pogledu na posredne podložnike (»Untersassen«) »Vogtobrigkeit«, pa je plačeval »Vogtey«, in sicer v pomenu priznavalnine.³⁹ Kajžar ni imel pravzaprav imetja, od katerega bi plačeval, zato je plačeval le za osebno odvisnost in to iz osebnega podložništva izvira-joče služnosti in posebne dajatve za varstvo (vogtey). V urbarjih 1496, 1515 in 1527 plačujejo kajžarji 12 schilingov ter se dvakrat omenja, da je to »vogtey«. Drugih dajatev ne zasledimo. Kot posledica kmečkih uporov je bilo plačevanje posebne dajatve »pungtelt«. Zato v urbarju 1527 plačujejo tudi kajžarji enako kot gruntarji »pungtelt« v znesku dveh krajcarjev. Ta dajatev se je plačevala po osebi in ne od števila kajž, ki jih je posamezni kajžar imel. Achaz Schelesnikh, ki je imel 5 kajž, je samo pri eni plačal 2 kr. Kajžarji so razen redkih izjem plačevali to puntarsko dajatev. Nasprotno so pa bili te dajatve oproščeni tisti gruntarji, ki so imeli opombo »ist khain punter gewesen«. V urbarju iz leta 1718 pa kajžarji ne plačujejo več 12 šilingov, temveč imajo enake dajatve kot gruntarji, seveda v veliko manjšem iznosu. Poleg tega je plačeval kajžar tudi od vsakega novo pridobljenega kosa zemljišča posebej. Naj za primerjavo navedem, koliko se je plačevalo od 1, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$ in $\frac{1}{4}$ hube in koliko je dajala kajža:

	1 huba	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	kajža
Steuer	9 gl. 26 kr. 2 d.	7 gl. 21 kr. 4 d.	4 gl. 59 kr.	2 gl. 52 kr. 1 d.	46 kr. 2 d.
Huebgelt	1 gl.	45 kr.	30 kr.	15 kr.	
Neuanlag	45 kr.	33 kr. 3 d.	22 kr. 2 d.	11 kr. 1 d.	15 kr.
Robbotgelt	4 gl.	3 gl.	2 gl.	1 gl.	40 kr.

Ob teh zgornjih ugotovitvah, do katerih smo prišli v zvezi s proučevanjem kajžarske posesti in dajatev za to posest, pa se pojavijo novi problemi. Zastavimo si lahko vprašanje, koliko časa je kajžar v odvetniškem razmerju in plačuje od posesti le »vogtey«, kdaj pa postane kajžar lastnik svojega zemljišča (mislim namreč v smislu pojmovanja lastništva pred zemljiško odvezo)? Da je verjetno prišlo do nekih sprememb v lastništvu, nas uverijo dajatve, katere plačuje kajžar v 18. stoletju, ki pa nimajo značaja »vogteya«. Seveda bi prešel preko okvira pričujoče razprave, če bi hotel dati odgovor na to vprašanje, kajti moj namen je bil prikazati le vzroke za nastanek in razvoj kajžarstva in značilnosti kajžarskega elementa v sklenjenem teritoriju logaškega gospodstva. Z razširitvijo celotnega kajžarskega problema na vse slovensko ozemlje in pritegnitvijo drugih virov pa bi verjetno našli ugodne rezultate za zgoraj omenjeni problem.

³⁹ M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935, str. 223.

Poljedelski obrat je bil premajhen za preživljanje kajžarjev. S čim so se ti kajžarji ukvarjali, ko smo dognali, da se njih število od leta do leta celo povečuje, vsaj v nekaterih predelih? Ugotovili smo, da so ravno najmočnejše kajžarske naselbine ležale ob poti Ljubljana—Trst. Da so se kajžarji udeleževali v tovarništvu, o tem skoraj ni dvoma. Na žalost nam kakih točnejših podatkov viri ne nudijo. Ker je malo verjetno, da bi kajžar lahko imel svojo tovarno živino in z njo tovoril, se mi zdi bolj verjetno, da je kajžar služil kot dninar pri tistih gruntarjih, ki so sami tovorili, ali pa jim je pomagal tovoriti z njihovimi konji. Kot sem že omenil, se je tovarno blago preložilo na Vrhniki na čolne, kjer so »Schiffmani« ta tovor prepeljali potem do Ljubljane. Da so ta čolnarski posel opravljali prav kajžarji, je razvidno iz Bekantnuss Tabell (No. 121), kjer prav v županiji Vrhnika najdemo med kajžarji omenjenih veliko število »schiffmanov«, »gross schiffmanov« in »klain schiffmanov«. S čim se je lahko še kajžar ukvarjal razen s sodelovanjem pri tovarništvu, pa nam povedo priimki po obrti. Seveda pa moramo biti pri tem zelo previdni, ker najdemo tudi med gruntarji obrtniške priimke in je mogoče, da se je samo član rodbine izselil v kajžo, ohranil stari priimek, obrti pa ni izvrševal. Med kajžarji v logaškem gospodstvu najdemo sledeče obrtniške priimke: Schneider, Züerman, Müllner, Schmid, Schuester, Maurer, Pader, Kramer, Weber. Največkrat se v eni županiji ponavljajo »Schmidi« ter »Schusterji«, pa tudi »Schneiderji« so pogosti. V županiji »Niderdorf« leta 1496 je kar 5 »Schmidov«, 3 »Schusterji« in 2 »Schneiderja«. Ob veliki tovarni poti Trst—Ljubljana, kjer je bilo tovarništvo zelo živahno, so kovači, čevljarji in krojači imeli gotovo vedno polne roke dela. V urbarju 1718 pa ne zasledimo nobenega obrtniškega priimka. Medtem, ko imajo gruntarji v 15. in 16. stoletju že vsi priimke, pa imajo nekateri kajžarji samo ime.

Dotakniti se je treba še enega vprašanja, od kod je pritekal kajžarski element in koliko je bil ta element stalen? Skušal si bom najti odgovor predvsem s primerjavo priimkov s posestniki hub na eni strani ter primerjavo kajžarskih priimkov med posameznimi urbarji na drugi strani. Del kajžarjev predstavlja višek onega prebivalstva županije ali vasi, ki ni mogel ostati na hubi, zato si je na srenjski zemlji postavil svojo kočjo ter se začel ukvarjati z obrtjo, tovarništvom ali dninarstvom. Po priimkih lahko ugotovimo, da so precejšen del kajžarjev domačini, pa bodisi iz iste ali iz sosednje županije. Marsikdo je svoj prejšnji priimek izgubil, dobil je ime po obrti, katero je izvrševal. Je pa mnogo priimkov, predvsem pri županijah, kjer se kajžarstvo zelo močno razvije, ki ne dokazujejo, da gre za domačine. To bi bili pa oni, ki so se priselili iz drugih območij, kjer pogojev za nastanek kajžarstva ni bilo, obilo pa jih je nudila prometna tovarna pot. Posebno v županiji Vrhnika naletimo leta 1718 na mnogo tujih priimkov. Priimka Khraschaeuz in Furlanitsch bi dala slutiti, da je to priseljen element. Tudi če primerjamo med seboj priimke kajžarjev v posameznih urbarjih, lahko ugotovimo, da so se kajžarji menjavali v mnogo

večji meri kot posestniki hub. Zelo malo istih priimkov lahko sledimo skozi vrsto let. Kajžarji so predstavljali ono plast prebivalstva, ki je bila zelo nestalna, kajti odvisna je bila od vsakokratnih gospodarskih pogojev, ki so ji nudili zaslužek in s tem njen življenjski obstanek. Kajžarji so bili veliko manj navezani na grudo kot gruntarji ter jih zato lahko po pravici imenujemo kmetški polproletariat.

COTTERS IN THE MANORIAL ESTATE OF LOGATEC

Résumé

Relying on three Vidame urbaria from the years 1496, 1515 and 1527, the urbarium of the manorial estate of Logatec from 1718, the Theresian land-register from 1750 and Franciscian land-register from 1825, the author deals with the origins and development of cotters' husbandry on the territory of the manorial estate of Logatec. Introductorily he gives some contributions to the topography of this territory which comprises the following communities: Žažar, Schuler, Rovte, Hotedržica, Gorenji Logatec, Preskavas, Dolenji Logatec, Stara Vrhnika, Vrhnika, Žiberše, Drenova gorica and Novi Svet. Referring to the possessory structure of the communities, the author states that the older colonization, going down to the 16th century, must be distinguished from the younger one after the 16th century. In communities of the younger colonization settling of cotters and fresh land peasants is prevailing. In the urbaria the cotter is denominated as »Untersass« (sub-tenant). In urbaria cotters appear in a great number already at the end of the 15th century and reach their peak in the 18th century. Cotters maintain themselves differently in different districts and one is obliged to note differences: 1. cotters' settlement appears already at the end of the 15th century and keeps on developing: Vrhnika, Stara Vrhnika, Gorenji Logatec, Dolenji Logatec; 2. districts where cotters or fresh land peasants are the sole owners: Drenova Gorica, Novi Svet; 3. districts with greatly disadvantageous or no conditions of settling: Žažar, Rovte, Hotedržica, Schuler. Cotters' husbandry took rise and could develop in the communities of the first group because they were situated along the important Middle Ages road connecting the basin of Ljubljana with Trieste. As cotters are characterized country inhabitants settled on the ground which is property of a rural-parish. At the beginning, such property is of very limited size, but, later on, the cotter increases it by acquisition, clearance and alike. The property of cotters is greatly scattered, lots are set between hides of ground or even in the neighbouring rural-parish. The cotter may own more cots, but half-cotters (»Untersassen«) are mentioned too. »Kayschen« (cot) means but a hut without ground. »Hofstatt« (home-stead) too is counted by sources among cots. According to Vidame urbaria the cotter pays »Vogtey« showing an amount of 12 Schillings; in the urbarium from 1718 the cotters' duties are equal to those of freeholders, though in a lesser amount. Ownership of a cotter's ground is a particular question. Cotters occupy themselves with conveying goods by means of beasts of burden, as jobbing men and craftsmen, which is proved by evidence of surnames referring to craft. A considerable part of cotters consists of natives, both from the same and from the neighbouring rural-parish. Foreign origin is proved too.